

ÅRBOK FOR KARMSUND 1984 — 1986

KARMSUND FOLKEMUSEUM

Haugesund 1986

Haugesund Bok & Offset A/S

Carl Egil Buch:

Derik-Huset på Salane — Ny museumsavdeling

Derik-huset på Salane sto ferdig restaurert og innredet som museumsavdeling sensommeren 1985. Våren 1986 ble det åpnet for publikum.

Bygningen er våningshuset på et bruk som ble utskilt i 1840 av gården Hillesland. Den er sannsynligvis oppført samme år av Elias Eliassen, som var født i 1792. Det er hans initialer, E. E. S. H., som i 1844 ble malt over døren til søndre kammers. Fra 1848 bodde de to sønnene hans, Didrik og Lars Berdines, på bruket. Huset har opprinnelig hatt to gruer, en for hver brukerfamilie. Også etter 1867, da hele bruket kom på Didrik Eliassens hender, bodde det lenge to familier i huset — bruker og kårfolk. I første halvdel av vårt århundre drev de ugifte søskenene etter Elias Mandius Didriksen og Berta Margrete Didriksdatter bruket videre.

I følge tradisjonen skal nordre del av huset være bygget av tømmer fra et toetasjes hus som tidligere sto i Berakvam i Ryfylke. Tradisjonen forteller også at huset ble fløtt hertil. Gammelt ovalteljet tømmer i nordre kammers og under huntonitten i dagligstuen bekrefter tradisjonen. Ellers er tømmeret i huset av vanlig flatteljet type med store laftehoder — en type vi vanligvis regner med at gikk av bruk på det tidspunktet huset ble bygget. Også en del av den søndre stueseksjonen i huset kan være bygget av tømmeret fra Ryfylke. Men den øvre delen av denne seksjonen er nybygget her.

Derik-huset har ellers relativt moderne plan, form og konstruksjon. Det er tømrete kammers bak begge stuerommene. En tidligere type, og hus for småkårsfolk, hadde svoler istedenfor kammers. I Derik-huset er ytterveggene i de rektangulære stueseksjonene tømret i ett. Skilleveggen mellom stue og kammers er slisset inn i ytterveggene. Kammersene på eldre og mer primitive hus er ofte tømret inntil det kvadratiske stuerommet eller bygget av bordkledt bindingsverk. Forøvrig har huset helt regelmessig midtkammerplan med gang/kjøkkenparti med yttervegger av bindingsverk i midten og like laftede stueseksjoner på hver side. Det er torvsvoler langs begge kortendene på huset.

Bygningsformen er preget av symmetri og regelmessighet. Også de sparsomme dekorative detaljene, fortrinnsvis begrenset til vindusomramningene på hovedfasaden, røper forkjærlighet for klassisismens idealer. Geriktene er formet som kanellerte pilastre som hviler på sokkelstykke, og som bærer ar-

Derik-huset med karakteristisk jærhus-silhuett.

kitrav og gesims. Derik-huset har også et helt regelmessig sadeltak. Ved midten av 1800-t. ble det ikke lenger bygget hus med sydvestetak på Karmøy, d.v.s. hus som var røstet midt over stuerommene og hvor taket var trukket nedover bakenforliggende svoler.

I sydvestetak ble det nyttet sperrkonstruksjon. Også denne konstruksjonsmåten var på vikende front midt på 1800-t. I Derik-huset er den moderne åskonstruksjonen nyttet. Det er mønsås og bare en ås på hver side. Til gjengjeld er åsene av anselige dimensjoner. Sutaket av over- og underliggere er lagt av 1½" tykt material. Så selv om takflatene er store og konstruksjonen spinkel, er taket stivt og rett.

Huset er kledd med stående glatt panel festet til horisontale spikerslag på tømmerkjernen. Før restaureringen var bordkledningen festet med trenagler. Vinduene i stuerommene er store og har klassisistiske detaljer. Men på baksiden og i gavlen mot N er det vinduer av eldre type med blysprosser og rokokkodetaljering. Detaljer av denne typen finnes også andre steder i huset: Beslagene på et lite, nå sprosseløst vindu på baksiden, en dør mellom kjøkkenet og søndre kammers og den svulstige taklisten i bestestuen.

Ellers merker man seg den fine rosemalingen på dørene i bestestuen. Den er datert 1844 og sikkert utført av en omreisende håndverker. Lignende rosemalte dører kjenner vi fra Torvastad.

Derik-huset er altså en velutviklet og relativt storslått representant for en type som utgjør siste stadium i en lang utviklingsrekke i retning samling av

flere hus for boligfunksjoner under ett tak. Bygningen bærer preg av å være et gardshus. Grovheten i detaljeringen og den primitive innredningen vitner om det. Men samtidig minner moderne trekk som store vinduer og velutviklet form og konstruksjon om nærheten til det mer avanserte bygningsmiljøet i Skudeneshavn. Intet skiller Derik-huset fra et vanlig jærhus fra samme tidspunkt. Kulturgeografisk hører Karmøy, og særlig søndre del av øyen, sammen med områdene sønnenfor Boknfjorden som langt på vei har tilsvarende naturlige forutsetninger.

Derik-huset er og et stykke husholdningshistorie. Dagliginngangen til huset var fra før det vi oppfatter som baksiden gjennom bislag og kjøkken. Kjøkkengulvet var tidligere hellelagt. I dag er bare den ene gruen av leire og gråstein intakt. Den har intet spor etter bileggeråpning, så huset har sikkert vært utstyrt med vanlige etasjeovner fra begynnelsen av. Dagligstuen lå i nord, bestestuen i sør. Over dagligstuen var det soveloft, over bestestuen lager for korn og annet. Våningen var møblert på tradisjonell vis, men helst litt over gjennomsnittet hva standard angår. En del gjenstander fra siste generasjon innvånere står enda i huset. Men møbleringen var tidligere tettere enn i dag og mykere p.g.a. filledekkenene som lå på allé gulv, inklusive det i kjøkkenet.

Rennende vann slik vi tenker oss det, var det ikke i huset. Men med brønnen i kjelleren var man godt hjulpet. Det var også brønn i hagen på V-siden av huset.

Kjelleren er forøvrig et studium verd. Det er murt arbeidsbenk langs innerveggene i rommet. I benken er det ilegg for stor gryte med røkkanal i veggen opp i gruen over. Det er også en luftekanal oppunder gulvet i innerenden av rommet.

Eldhuset utenfor ligger i dag i ruiner. Potetkjelleren er i behold, men løen rett nordøst for våningshuset er helt borte. Tilsammen dannet disse bruksbygningene et lukket tun på østsiden av våningshuset. På husets vestsida er enda den inngjerdede hagen for frukttrær og bærbusker. Bare kloss i husveggen er et lite bed for blomster. Adkomsten til huset var som nå fra vest. Men den nåværende stien var tidligere en geil avgrenset av steingard også på nord-sida. Vestenfor den grove hellelegningen som er så karakteristisk for tunet på Salane, hadde veien djupe hjulspor og tråkk for hesten i midten.

Klimapåkjenningen gjør levealderen for trehus kortere ved kysten enn i andre strøk av landet. Derik-huset var ikke langt fra en naturlig død da museet overtok ansvaret for det. Derfor var heller ikke store operative inngrep til å unngå dersom huset skulle ha nye livsmuligheter. Hele den opprinnelige kledningen måtte ofres. Skutene både i nord og i sør måtte fornyes så å si fullstendig. Og konstruksjonen måtte henges opp og stives av både her og der mellom kledningen og tømmerkjernen. Bleier og grue måtte pusses på ny.

Birger Eriksen og Roy Ørjansen utførte tømmerarbeidene. Begge hadde særlig godt lag med arbeid som dette. Så selv om meget er nytt i Derikhuset, har det i behold sin opprinnelige håndlagete karakter. Restaureringen er finansiert slik:

Tilskudd fra Rogaland fylke	kr. 44.000
Tilskudd fra Karmøy kommune	kr. 88.400
Dekket av museets driftsbudsjett	kr. 21.100
Samlet kostnad.....	kr.153.500

Dessuten har det vært ytet betydelig arbeidsinnsats av sysselsettingsgrupper fra Karmøy kommune og av musépersonalet.

Men restaureringsarbeidet på Salane er ikke fullført. Våningshuset som var avhengig av en bergingsaksjon for å overleve, er i drift. Uthusene derimot mangler og må gjenreises før anlegget er fullstendig. Derik-bruket vil nemlig få et langt rikere kulturhistorisk budskap, dersom det kan illustrere ikke bare funksjoner og forhold i boligen, men hvordan samtlige bygninger, helst også i forhold til jordveien, fungerte som helhet. Planen er å bygge nytt tak over eldhuset og å flytte til en gammel løe som svarer til den opprinnelige. Når dette kan skje er avhengig av at vi finner et egnet flytteobjekt, og at økonomien for en videreføring av anlegget sikres.

En viktig grunn til at Salane-prosjektet så greit har latt seg gjennomføre er den positive holdningen til Govert Opsal, brukets nåværende eier. Ved tinglest avtale har han stillet anlegget til full disposisjon for museet. Han hadde selv utført betydelige arbeider på bygninger for å hindre forfall og har ellers i restaureringsperioden ytet verdifull hjelp. Takk for at vi alle nå får nyte godt av dette fornemme elementet i Karmsundregionens kulturarv!